

La literatura popular: entre la universalitat i el particularisme

Anna M. Devís Arbona*

Resum

En estudis anteriors hem abordat la importància de la literatura popular en el desenvolupament de la competència intercultural a l'aula. (Devís, 2015; Devís i Chireac, 2015a, 2015b, 2017; Morón i Devís, 2016). Efectivament, existeixen constants comunes a totes les cultures que es reflecteixen en la literatura popular i la converteixen en un instrument educatiu de gran valor. No obstant això, un dels trets característics de la tradició oral és la capacitat d'adaptar-se a la societat que la fa servir i, des d'aquesta perspectiva, podríem afirmar que la literatura popular fluctua entre la universalitat i el particularisme. En aquest treball ens proposem, doncs, analitzar una mostra de contes de diferents cultures per esbrinar fins a quin punt s'adiuen als valors universals referits o mostren aspectes específics que podem reconèixer en la nostra cultura.

Paraules clau

Educació intercultural, contes populars, universalitat, particularisme.

Recepció original: 02 de novembre de 2018

Acceptació: 15 d'abril de 2019

Publicació: 23 de juliol de 2019

Introducció

El present treball parteix de la consideració que la literatura popular afavoreix el coneixement dels arrels, la història i els símbols que constitueixen la identitat de qualsevol cultura o nació. Com ja s'ha assenyalat, en investigacions anteriors hem abordat la importància de l'educació literària en general i de la literatura popular en particular com a instrument d'aproximació entre els pobles en establir els referents comuns entre diverses cultures. Altres propostes (Rodríguez Almodóvar, 2009; Morote, 2010) consideren que existeix una mena d'imaginari col·lectiu que franqueja l'espai i el temps i que implica la presència d'elements comuns en les manifestacions de la literatura popular considerades:

En realidad, la constante psicológica que subyace detrás de estos razonamientos es el hecho de que la condición humana requiere de las historias para disponer de símbolos que expliquen su experiencia que, por ser humana, traspasa épocas y fronteras. (Morote, 2010, p. 18)

Gemma Lluch es refereix a aquests aspectes que podem reconèixer en els contes populars tot i destacant el seu caràcter reconfortant i en aquest sentit, també afegiríem, l'intercultural: «Esquemes universals que transporten l'espectador a mons ja vistos, viscuts i que el fan sentir reconfortant» (Lluch, 2000, p. 20).

(*) Professora titular del Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la Universitat de València. Algunes publicacions relacionades amb la línia de recerca «La literatura popular en el desenvolupament de la competència intercultural a l'aula» són: Devís, A. (2015); Morón, E. i Devís, A. (2016); Devís, A. i Chireac, S. (2015a, 2015b, 2017). Adreça electrònica: anna.devis@uv.es

En el mateix estudi, l'esmentada autora reflexiona sobre l'acte de transcripció de la narrativa oral que el qualifica de «creatiu i alhora destructiu» i assenyala una sèrie d'aspectes que es modifiquen quan la narració s'escriu, com ara els elements lingüístics de la narració oral que faciliten la memorització i esdevenen innecessaris davant la presència de l'escriptura.

D'altra banda, el producte literari s'estabilitza en trobar-nos amb la versió escrita que, amb tota probabilitat, perdurarà en el temps sense les modificacions habituals que afavoreixen el particularisme. A més, el receptor també canviarà en necessitar ja d'un públic lletrat, com comenta Lluç (2000, p. 34):

Amb el pas al paper escrit, és una versió la que formalitza i només una la que coneix l'auditori; però, a més a més, el tipus de comunicació literària canvia radicalment perquè es produeix un pas a la lectura privada i s'exclou el públic que no sabia llegir.

Aquests aspectes, entre altres, condicionaran l'anàlisi de la mostra de contes que abordarem; aquest biaix necessari ens permetrà, no obstant, reconèixer aspectes discursius comuns a l'imaginari col·lectiu així com elements propis de la cultura d'origen que configuraran la seua idiosincràsia.

En treballs anteriors, ja esmentats en la breu nota biogràfica i reflectits igualment a la bibliografia final, hem analitzat diferents corpus de literatura popular des de perspectives ben diverses: les funcions socials a què responen, la temàtica o la seua adequació a l'aula de llengua estrangera, per citar només alguns exemples; tot i que el fil conductor ha estat sempre el desenvolupament de la competència intercultural a l'aula. En aquesta ocasió, ens proposem ampliar aquests estudis (objectiu 1). I, a tal efecte, ens plantejem constatar, a partir de la mostra seleccionada, fins a quin punt predominen els trets comuns a les cultures contemplades o, per contra, el particularisme hi és més present (objectiu 3).

Per tal d'acomplir aquests objectius ens hi hem centrat en l'anàlisi d'un corpus de contes populars (objectiu 2) tot i seguint la classificació explicada en l'apartat corresponent. Així doncs, els resultats d'aquesta valoració avalaran el grau d'acompliment dels objectius 1 i 3.

Tot comptat i debatut, els objectius que ens plantejem són els següents:

1. Aportar una nova perspectiva sobre l'adequació de la literatura popular com a material pedagògic en el desenvolupament de la competència intercultural.
2. Analitzar una mostra de contes pertanyents a una gran diversitat de cultures per tal d'esbrinar les constants comunes o universals.
3. Constatar la dualitat universalitat/particularisme en el corpus de textos contemplats.

Els límits de la literatura popular

Partim de la concepció de la literatura popular en sentit ampli, és a dir, les aportacions que caracteritzen una cultura no provenen únicament, en l'àmbit literari, d'allò que clàssicament s'ha denominat folklore sinó que les manifestacions escrites i, fins i tot, l'anomenada literatura d'autor sovint posen de manifest les inquietuds i els

problemes que preocupen i caracteritzen els pobles. Però, a més, els temes que interessen a la condició humana són, a grans trets, espectacularment semblants i per això la literatura popular esdevé un valor inestimable en el desenvolupament de la competència intercultural a l'aula.

Per a fonamentar aquesta concepció del terme *literatura popular* que proposem convindrà remuntar-nos al naixement i evolució del terme *folklore*. Segons referència que trobem en el llibre de Carme Oriol, *Introducció a la etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana* (2002), fixem el seu origen en William J. Thoms (1846), concepció romàntica segons la qual el folklore es relaciona amb formes de vida del passat i es troba, doncs, en el record de la gent major i es transmet al llarg de la història. Aquesta concepció va suposar un gran obstacle per al desenvolupament de les disciplines relacionades amb el folklore i no fou fins la segona meitat del segle xx quan la concepció del folklore va començar a modernitzar-se. Alan Dundes (1966) va afirmar que el folklore remet al saber de la gent i que el terme *folk* al·ludeix a qualsevol grup humà que compartesca algun factor en comú.

En aquest sentit, Núria Obiols (2017, p. 280), en referir-se al gènere de la rondalla, afirma que: «La rondalla ens arriba com una producció cultural contextualitzada alhora que universal i que forma part essencial i indiscutible del folklore de tota comunitat».

Carme Oriol (2002, p. 21) considera que cada grup humà comparteix, des d'aquesta perspectiva, unes tradicions que cadascun dels seus integrants reconeix com a pròpies; així, aquestes tradicions contribuiran a cohesionar el grup i a crear un sentiment d'identitat entre els seus membres. La mateixa autora reconeix, no obstant, que no fou fins el 1971 quan gràcies a la definició de Ben-Amos (1971), el terme *folklore* s'alliberà de les antigues consideracions obsoletes en no introduir, en la seua definició, els termes *oral*, *popular* ni *tradicional*. D'acord amb Oriol (2002, p. 29):

Amb independència, doncs, que hi pugui haver folklore oral i no oral, que sigui popular o no popular, i que tingui un component tradicional o no tradicional, cap d'aquestes característiques: oral, popular i tradicional, poden considerar-se paràmetres imprescindibles per formar part d'una definició científicament vàlida de folklore i, en aquest sentit, la definició de Ben-Amos és la que resulta menys restrictiva.

Efectivament, en la definició de Ben-Amos no apareixen aquests termes atès que:

- *Oral*: l'alfabetització i les noves tecnologies han provocat que encara que existesquen formes de folklore que es transmeten oralment, el canal i el codi no poden ser un criteri per distingir el que és folklore del que no ho és.
- *Popular*: si entenem que el terme remet a allò que li agrada a la majoria, existeixen moltes manifestacions que aconsegueixen amb aquest requisit i no per això es consideren folklòriques.
- *Tradicional*: concepte qüestionable ja que es pot tenir documentació o no independentment que el document folklòric haja existit en la tradició d'un poble.

Delimitada, doncs, aquesta nova concepció passarem ara a considerar les funcions de les manifestacions culturals que la caracteritzen. William R. Bascom (1954) va considerar que les funcions del folklore traspassaven els límits d'allò estrictament lúdic. Com s'hi refereix Oriol (2002, p. 32):

Bascom va reflexionar sobre les funcions del folklore i va observar que serveix, entre altres coses, per reaccionar contra les normes que imposa una cultura, però també per validar-la; per aconseguir mantenir actituds de conformisme entre els seus membres; i també per educar, és a dir, per transmetre uns ensenyaments, uns valors i unes normes de conducta.

I és en aquest sentit quan el terme *folklore* entronca directament amb la concepció de literatura popular que proposem en considerar tant el vessant intracultural (*endofolklorisme*: interès cap a la cultura pròpia) com intercultural (*exofolklorisme*: interès cap a les cultures alienes).

Virtualitats educatives del conte popular

El conte, com a exponent literari, cultural i estètic, posa de manifest els diferents referents de la societat que l'ha creat; així, Gómez Palacios afirma: «las narraciones han significado para la humanidad, a lo largo de su extenso caminar por la historia, un excelente vehículo para transmitir conocimientos y valores» (Gómez Palacios, 2001, p. 13). En el mateix sentit Jack Zipes reconeix també la funció social del conte en afirmar que es tracta de: «una forma de narrativa oral cultivada por la gente común para expresar su manera de percibir la naturaleza y el orden social, y su deseo de satisfacer sus necesidades y anhelos» (Zipes, 2001, p. 30).

I és que, al marge de la nostra pertinença cultural, el conte ens acompanya des que naixem; ens entreté, ens fa riure o somiar, educa la nostra sensibilitat i acompleix una funció educativa de primer ordre. González Gil (1986, p. 196) afirma:

El cuento es educativo por la historia misma que relata. Con frecuencia, el héroe es un muchacho que deja a sus padres, viaja solo, descubre el mundo y sufre pruebas que ha de superar para convertirse en adulto. El reino del cuento no es más que el universo familiar cerrado y delimitado donde se desarrolla el drama fundamental del hombre. El cuento tiene, desde esta perspectiva una función iniciática y, por lo tanto, un valor pedagógico y didáctico¹.

A més de llur valor cultural, el conte proposa un gran nombre de possibilitats interculturals; Tehrani (2013) en destaca la importància: «...a powerful set of tools for testing hypotheses about cross-cultural relationships among folktales, and point towards exciting new directions for research into the transmission and evolution of oral narratives».

D'altra banda, convé destacar la capacitat transformadora del conte que, tot i que no de forma directa, suggereix; la literatura popular ens permet reflexionar sobre allò que ens envolta, i així poder proposar les conseqüents modificacions d'acord amb els nostres valors i circumstàncies. En paraules de Zipes (2001, p. 47):

La política y el cuento maravilloso. Las luchas de poder y la magia. Uno está tentado de preguntarse qué tienen que ver todos los cuentos encantadores y adorables sobre hadas, duendes, gigantes, reyes, reinas, príncipes, princesas, enanos, brujas, campesinos, soldados, bestias y dragones con la

(1) En estudis anteriors, i seguint Carme Oriol (2002), hem distingit tres funcions bàsiques del conte: l'educativa, l'assimilista, destinada al manteniment de les estructures socials establertes, i la reivindicativa o transgressora de l'ordre establert (Veure A. Devís i S. Chireac, 2015a).

política. Uno está tentado, por el mágico hechizo de los cuentos (parecería), de negar sus verdaderos fundamentos históricos y sociales, abandonándose a un reino maravilloso en el cual no existe el conflicto de clases; y la armonía reina, soberana. Sin embargo, si releemos algunos de los cuentos teniendo presente la historia, y reflexionamos por un momento acerca de los temas involucrados, se hace evidente que estos cuentos encantadores y adorables están plagados de todo tipo de luchas de poder por reinos, leyes equitativas, dinero, mujeres, niños y tierras, y que su verdadero «encanto» emana de estos conflictos dramáticos cuyas resoluciones nos permiten vislumbrar la posibilidad de transformar el mundo, es decir, darle forma de acuerdo con nuestras necesidades y deseos.

Així doncs, més enllà dels llocs on transcòrriga l'acció o de les tradicions culturals que s'hi narren, els contes mostren els tòpics que pertanyen a l'imaginari col·lectiu (Morote, 2010; Rodríguez Almodóvar, 2009, p. 26):

Existe una especie de universal sin tiempo, de materia simbólica común, que parece reclamarse de la condición humana. Cuando, con la ayuda del profesor, «descubra» que, por ejemplo, un cuento popular que él mismo puede recoger en su ámbito familiar, ya lo recogió Afanasiev en Rusia a mediados del siglo pasado, su asombro no tendrá límites. Estará en perfectas condiciones de comprender por sí mismo otras muchas cosas, como lo absurdo de la xenofobia, la solidaridad cultural entre los pueblos, el respeto a los rasgos diferenciales, etc.

En la mateixa línia, Obiols (2017, p. 280) remet a les constants comunes presents en la rondalla: «ens transmet històries, situacions i sensacions que, com a éssers humans, ens preocupen de manera universal [...] la qual cosa li atorga, a més, transcendència cultural, moral i educativa».

En relació amb la funció educativa, convindria remetre'ns a l'estudi de J. Temporal (2014); Lluch (2015, p. 186) afirma:

Temporal, a les conclusions, proposa la certesa que un dels ressorts més decisius de la rondalla meravellosa és l'adequació del disseny que el relat té al missatge que transmet. Des de la seua perspectiva, presenta la rondalla meravellosa com un gènere alligador, ja que exerceix una funció didacticomoral i recreativa; és a dir, indica una pedagogia antropològica i moral, proposat en termes més pràctics com a alligament exemplar de l'heroi i l'heroïna.

I una gran virtualitat del conte popular per al tema que ens ocupa, el caràcter transcultural: «Su universalidad significativa ha permitido que un mismo cuento, canción o refrán aparezca en los más alejados lugares del planeta y en los más distantes idiomas» (Rodríguez Almodóvar, 2009, p. 27).

Metodologia d'investigació

Selecció de la mostra

D'acord amb els objectius plantejats hem seleccionat 25 contes populars² pertanyents a 18 cultures o estats diferents caracteritzats per la gran diversitat amb la finalitat que la mostra ens permeta validar les hipòtesis plantejades. Quant a la classificació establerta, hem equilibrat la mostra per tal que esdevinguera significativa; comptem amb sis contes d'animals, sis meravellosos, set moralitzadors i sis d'enginy. Així doncs, els criteris han estat els següents:

(2) <https://www.mundoprimaria.com/cuentos-populares/>. Els contes pertanyen a cultures tan distintes com les dels estats de Xina, Suïssa, Islàndia, Iran, Colòmbia, Mongòlia, Argentina, Vietnam, Portugal, Brasil o Noruega. Aquestes versions han estat contrastades amb altres fonts documentals ressenyades en el present apartat.

- Contes que presenten una gran diversitat cultural: d'acord amb els objectius establerts, convenia que els contes provingueren de cultures tan llunyanes com les d'Europa, Àsia o Amèrica del Sud.
- Contes que responen als paràmetres establerts i amb equilibri quantitatiu entre els quatre grups: la classificació dels contes analitzats en ha permès classificar-los entre els grups exposats en el següent apartat.
- Contes aptes per al tercer cicle de primària i primer cicle de secundària: especialment adequats per a les edats compreses entre els 10 i els 14 anys.
- Contes que ens han permès contrastar-los amb altres fonts documentals més enllà de la font d'origen. En alguns casos hem realitzat gravacions directes amb els informants; es tracta dels contes procedents de República Dominicana o de Perú³; en altres, hem recorregut a publicacions d'autors que els hi han compilat. Finalment, hem contrastat alguns contes amb altres versions presents en webs o blocs.

A continuació passem a concretar els títols objecte d'anàlisi així com el lloc on han estat recopilats i altres fonts documentals:

Taula 1. Relació de títols

Títol	Lloc de recopilació	Altres fonts
<i>Bona sort o mala sort</i>	Xina	Adaptació d'Oriol Pujol
<i>El birret blanc</i>	Islàndia	Biblioteca Virtual Universal
<i>El forat a la mànega</i>	Suïssa	https://www.cuentosinfin.com
<i>El lleó i el llac</i>	Pakistan	Donerjulio.blogspot.com
<i>El lleó i la cigonya</i>	Índia	https://www.cuentocuentos.org
<i>El mico i el tauró</i>	Colòmbia	www.ministros.org/cuentos-latinoamericanos
<i>El rabosot i la perdiu</i>	Xile	Adaptació de Yolanda Pino
<i>El rei i el falcó</i>	Mongòlia	https://www.bing.com
<i>El rei prudent</i>	Cambodja	https://www.educapeques.com/cuentos-infantiles-cortos/cuentos-del-mundo
<i>El tambor de pell de poll</i>	França	Adaptació de Jesús Ballaz
<i>El tigre i la vaca</i>	República Dominicana	Gravació directa
<i>El xic intel·ligent</i>	Iran	Adaptació de Masoud Harandi
<i>El valor de la veritat</i>	Xina	https://steemit.com/spanish/@jlufer
<i>L'anell de l'elf</i>	Suïssa	https://www.cuentosinfin.com
<i>La canya de bambú</i>	Índia	Aplamancha.blogspot.com
<i>La garsa i la rabosa</i>	Argentina	Adaptació de Kathi Martínez
<i>La loteria</i>	Cuba	cuentosparaantesdedormir.blogspot.com
<i>La nena de la caixa de vidre</i>	Suïssa	Adaptació de Luís López Nieves
<i>La nina de dacsà</i>	Perú	Gravació directa
<i>La serp quadrada</i>	Vietnam	http://www.eldiariodecoahuila.com
<i>La sopa de pedra</i>	Portugal	Adaptació de Raquel Carinhas
<i>La tortuga i la flauta</i>	Brasil	https://www.ministros.org/cuentos-latinoamericanos

(3) Aquestes gravacions s'emmarquen en el Màster oficial de la Universitat de València (codi 2176), en què participem: Psicologia de l'educació i desenvolupament humà en contextos multilingües.

Títol	Lloc de recopilació	Altres fonts
<i>Les sis estàtues i els barrets de palla</i>	Japó	https://www.cuentosclasicos.org
<i>Les tres cabres</i>	Noruega	Adaptació de Pepiló García
<i>Nasreddín sempre tria malament</i>	Índia	Adaptació de J. Gascoigne

Criteris de classificació

D'acord amb l'estudi de Rafael Beltran (2007, p. 35-80),⁴ classificarem els contes populars seleccionats d'acord amb quatre paràmetres, bàsicament temàtics, categoritzats a partir dels vuit que proposa l'autor, per tractar-se dels grups amb més presència entre les narracions analitzades. Resumim els trets caracteritzadors:

- a) Contes d'animals: la rabosa contra el llop i altres faules; les faules, rondalles o contes d'animals són narracions en què els protagonistes reproduïxen, de manera esquemàtica, conductes i accions humanes el resultat de les quals es resol al final del relat (Oriol, 2002, p. 54-55). D'acord amb Beltran (2007, p. 36) l'estructura dels contes d'animals sol ser molt simple:

Presenta una confrontació d'enginy entre dos animals, normalment l'espavilat (la rabosa) i el babau, que fa de víctima (el llop). Les bèsties personificades tenen atributs humans, començant per la capacitat verbal. Localitzats en temps remots («això va ser una vegada...»), o sense determinació temporal o espacial, els personatges d'aquests contes actuen com a col·lectiu i posseeixen uns valors que hom els assigna en virtut d'un estereotip. La lliçó que se n'extrau té, doncs, valor absolut i universal, com s'esdevé amb les màximes o refranys.

- b) Contes meravellosos: el conte meravellós és el relat en què l'heroi o l'heroïna protagonitzen una sèrie d'aventures en el món de la fantasia, sovint acompanyats d'elements màgics que, dotats de propietats sobrenaturals, ajuden els protagonistes a aconseguir els seus objectius. La seua estructura està clarament tipificada i presenta una sèrie de característiques que podem reconèixer (Beltran 2007, p. 42-43):

També anomenades *rondalles de màgia*, presenten una estructura molt ben tipificada, com es coneix des que les va estudiar el formalista rus Vladimir Propp (1985), i en va proposar una descripció, anàlisi i esquematització molt útils, que després va aplicar al relat l'escola estructuralista francesa (Greimas).

- c) Contes moralitzadors: els contes moralitzadors s'inscriuen en un món real i versemblant tot i que els relats siguen vistos com a quelcom fantàstic. Es distingeixen pel seu caràcter exemplar en transmetre valors comunament acceptats en la cultura a què pertanyen, tot i que, en general, podríem afirmar que es tracta de valors universals com l'amistat o l'honradesa. La moralitat hi és present, sovint de forma explícita, al final del relat.

- d) Contes d'enginy: hi destaquem la supremacia de les capacitats intel·lectuals sobre la força per resoldre els conflictes i, en aquest sentit, el seu valor educatiu. D'acord amb Beltran (2007, p. 60) en els contes d'enginy es

(4) L'estudi parteix del mètode classificatori de Hans-Jörg Uther (2004) que es basa en l'índex de contes folklòrics d'Antti Aarne i Stith Thompson (2na edició, 1961).

presenten herois o heroïnes que juguen amb atributs específicament racionals dels éssers humans:

En els anomenats contes d'enginy, o també contes novel·lescos, es presenten herois o heroïnes que no juguen ja dins les geografies de la fantasia, ni amb els atributs que ens poden ser comuns amb els animals (com ara l'astúcia o la covardia), sinó amb els atributs específicament racionals dels éssers humans, com són la intel·ligència, l'enginy, la paciència... Els protagonistes posseeixen els mateixos atributs inherents a la seua condició humana. I moltes vegades s'estableix entre ells una competició de poder al voltant d'unes abstraccions i jocs mentals, com són ara les endevinalles.

En darrer terme, comentarem que farem servir aquesta classificació perquè la considerem eficaç a l'hora d'analitzar els diferents discursos tot i que, com veurem, alguns contes podrien pertànyer a diversos grups; el criteri d'adscripció s'ha centrat en la focalització de l'anàlisi duta a terme.

Anàlisi dels resultats

Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi dels contes, convindria fer alguns aclariments. Quant als resultats de l'objectiu primer, efectivament aquest treball amplia els coneixements referits a la pertinència de la literatura popular en el desenvolupament de la competència intercultural a l'aula.

Pel que fa als resultats de l'objectiu tercer, i com veurem en l'anàlisi realitzada, el predomini de la universalitat sobre el particularisme esdevindrà una dada de gran interès per poder programar les intervencions educatives. Com ja s'ha referit, aquests objectius seran inferibles a partir de l'estudi dels contes abordats, objectiu segon, i que procedim a presentar.

Contes d'animals

En els contes en què els protagonistes són els animals destaquem, en primer lloc, el fet de reproduir situacions, actituds i comportaments propis de la condició humana. En aquest sentit podríem classificar-los com a faules tot i que, no en tots els casos, la moralitat és explícita. Així, l'intertext s'activa en moltes ocasions; ens trobem amb una llebre que enganya el lleó en una situació que ens recorda el *Llibre de les bèsties* de Ramon Llull.

Quant als animals protagonistes, reconeixem l'astúcia de la rabosa o la llebre davant dels animals més forts com el lleó o el tauró. En aquest sentit sorprenen, d'altra banda, les victòries d'altres animals com el mico o la garsa davant de situacions en què es requereixen habilitats intel·lectuals més que no pas físiques.

A més a més, les moralitats són perfectament reconeixibles entre les nostres contrades: el valor de no mentir, de ser agraïts...; o altres més assimilistes com el fet d'acontentar-se amb allò que tenim, en clara sintonia amb la funció de validació cultural referida per Bascom (Oriol, 2002). Aquests valors presenten excepcions que també podem reconèixer en el nostre intertext lector; es tracta del personatge de la tradició picaresca que menteix per causa justificada, no passar fam, i que trobem en *El Lazarillo de Tormes* o en la tradició dels *Fabliaux*.

Contes meravellosos

L'anàlisi del discurs dels contes que hem categoritzat en aquest apartat ens ofereix un munt d'elements que pertanyen al nostre imaginari col·lectiu; fórmules d'inicis dels relats com ara *Això va i era...*, o elements fraseològics com ara *ser pitjor el remei que la malaltia*, per citar només un parell d'exemples.

No obstant això, ens centrarem en la presència de l'element fantàstic que, en la majoria de les ocasions, també pertany a la nostra tradició literària o, si més no, podríem recuperar de les nostres relacions intertextuals.

Quant als personatges, reconeixem l'elf, personatge més aviat de tradició del nord d'Europa, i l'anell com a objecte amb poders sobrenaturals en tant que recompensa a les bones accions. D'altra banda, potser un dels personatges més universals esdevinga el fantasma que, per la seua dualitat, d'una banda pot ajudar a aconseguir els objectius del protagonista però, de l'altra, inspira por o, si més no, respecte.

En relació al plantejament narratològic resulta interessant destacar que a partir de situacions quotidianes, com anar a vendre al mercat, es desencadenen conflictes amb presències destacables d'elements meravellosos; com la nina de dacs que esdevindrà una plantació del mateix producte i que constituirà el suport de tota la família, queviure bàsic a Perú, d'on procedeix aquest relat. També trobem protagonistes habituals en la nostra literatura popular, com la parella d'ancians, que es remunten a Filemó i Baucis en *La Metamorfosi* d'Ovidi.

En el marc de la tradició europea, en aquest cas es tracta d'un conte recollit a Suïssa, destaquem la presència del taüt de vidre, present en Blancaneu com a element protector dels personatges femenins, i, com és el cas, de les xiquetes; feblesa sobre feblesa tot i que, en aquesta ocasió, la protagonista no és salvada per un príncep sinó per un donyet.

Contes moralitzadors

Tot i que altres contes classificats en altres apartats també ofereixen lliçons morals, hem focalitzat l'anàlisi d'aquests en la moralitat que aporten i que, en tots els casos, podem reconèixer com a pròpia.

El valor més destacable, ja aparegut en els contes d'animals, esdevé un clar exponent de la funció assimilista de la literatura popular ja comentada. Es tracta de la idea que convé conformar-se amb allò que es té; hi destaquem un conte que reflexiona sobre la relativitat de la fortuna o de les conseqüències de desitjar allò que no es pot aconseguir, en clara sintonia amb les referències intertextuals que ens aporten el conte de *La lletera*; al capdavall, castells enlaire poc recomanables des d'un sentit més pràctic i submís, i ací apareix la resignació cristiana de la vida. En aquesta mena de contes resulta també interessant destacar la presència del binomi de personatges *rei-escuder*, on aquest sempre es caracteritza per la fidelitat incondicional al seu senyor.

En darrer terme, convé referir-se als valors relatius al concepte de veritat, present en l'estructura clàssica del príncep que busca esposa i la troba en la filla d'una serventa. En el nostre cas, el protagonista reparteix una sèrie de llavors infèrtils entre les dames de la cort amb el prec que les regaren i, en un temps acordat, tornaren

amb les flors més precioses. En veure que les llavors no germinaven, totes les dames canviaren les plantes per altres més belles i fèrtils, però només la filla de la criada va tornar sense flors per ser l'única que havia dit la veritat; tot un exemple d'honestedat i franquesa.

Contes d'enginy

Com en el cas d'alguns contes d'animals, l'enginy esdevé l'instrument de salvació dels personatges que hem considerat en aquest apartat mitjançant recursos com l'observació, les endevinalles o l'astúcia.

Ens trobem amb un poeta que aconsegueix el seu objectiu en observar els comportaments d'un ruc que ningú no havia percebut i, així, descobreix la veritat. En el cas del conte *La sopa de pedra*, un captaire aconsegueix sobreviure venent sopa de brou de pedra, situació que ens remet a la tradició literària de l'acollida del viatger.

Destaquem, d'altra banda, el conte que, a més de presentar una estructura narratològica repetitiva, mostra tres personatges emparentats que se salven del trol que se'ls volia engolir gràcies a la seua astúcia.

Tot i fent servir el recurs de l'endevinalla, i amb l'element moralitzador de les aparences socials, el personatge hindú de Nasreddin es burla de la societat mitjançant estratagemes com triar la moneda de menys valor que la gentada li lliurarà i, al capdavall, aconseguir molts més diners; personatge que ens torna a recordar la tradició picaresca en aquells que, tot i poder semblar babaus, se n'ixen sempre beneficiats.

Així doncs, sintetitzem, a mode de resum, els resultats obtinguts:

1. Hem comprovat l'adequació de la selecció i classificació de la mostra per a l'objectiu proposat: la diversitat cultural dels contes i la possibilitat de classificar-los en tipus tan comuns com contes d'animals, contes meravellosos, contes moralitzadors i contes d'enginy afavorirà l'acostament cultural de l'alumnat.
2. D'acord amb l'anàlisi realitzada, constatem una gran quantitat d'elements pertanyents a l'imaginari col·lectiu, tot i la presència d'elements propis de la cultura d'origen. Detallarem aquests trets en l'apartat corresponent a les conclusions.
3. D'aquesta anàlisi s'infereix, doncs, el predomini de la universalitat sobre el particularisme; dada, com ja hem assenyalat, de gran interès didàctic.

Conclusions

En primer lloc, com ja hem referit, podem afirmar que el present estudi esdevé una nova aportació pel que fa a la constatació que la literatura popular s'erigeix com a manifestació inestimable de la cultura, les cultures, que l'ha creada, transmesa i modificada a través dels temps.

En relació als textos estudiats reconeixem un gran nombre de trets que pertanyen al nostre imaginari col·lectiu i que ens permeten concloure, doncs, que, potser per haver partit de contes transcrits, aquests predominen sobre els que són

aliens o pertanyen a elements culturals que no hi identifiquem. Alguns dels elements identificables, malgrat la llunyania de la cultura d'origen, són els següents:

- Quant a l'estructura, hem reconegut aquelles que repeteixen la sintaxi, les fórmules fraseològiques o paremiològiques que faciliten la repetició com a recurs propi de l'oralitat, o ens acosten a tradicions populars comunes.
- En relació als personatges, ens trobem amb els animals de les faules que reproduïxen situacions quotidianes pròpies de la condició humana, o altres habituals en els contes com els prínceps, la parella d'ancians... o de meravellosos com els fantasmes o els elfs.
- El valor universal de les moralitats resulten especialment destacables amb la presència de situacions en què sempre triomfa la veritat, la generositat o l'estima cap al més desafortunat i que reconeixem, sense cap mena de dubte, en la tradició cristiana del món mediterrani a què pertanyem.

Aquestes conclusions constaten, a més, altres investigacions ja ressenyades en la fonamentació teòrica del present estudi, a saber:

- En relació amb les funcions del folklore esmentades per Bascom (Oriol, 2002, p. 32), aquestes consistien a reaccionar contra les normes establertes, mantenir actituds de conformisme entre els seus membres i educar; destaquem, pel caràcter transgressor, personatges provinents de la tradició picaresca, que menteixen per no passar fam, o altres de la tradició hindú, com Nasreddin que, malgrat semblar babaus, se'n surten sempre.
- No obstant això, les virtualitats educatives dels contes esdevenen, sense cap mena de dubte, una de les funcions fonamentals. Gómez Palacios (2001) ens explica aquestes virtualitats de les narracions com a vehicle per a transmetre coneixements i valors. D'altra banda, González Gil (1986) ens remet a les funcions educatives que els contes ens ofereixen. Així doncs, hem trobat personatges com el mico o la garsa que triomfen davant situacions en què es requereixen habilitats intel·lectuals més que no pas físiques.
- Finalment, hem pogut constatar que la literatura popular ens permet reflexionar sobre allò que ens envolta (Zippes, 2001). Així, els contes s'adeqüen a la cultura a què pertanyen; hi trobem el conte de *La nina de dacsá*, queviure bàsic a la serra de Perú, d'on hi procedeix; o la presència de trols, personatge propi de la tradició nord-europea, en un conte originari de Noruega.

En resum, i d'acord amb els objectius establerts, podem afirmar que la universalitat predomina sobre el particularisme tot i la capacitat de la literatura popular per adaptar-se a la societat que la crea i la fa servir. Malgrat la llunyania dels contes objecte de la mostra, l'anàlisi ens ha permès identificar una gran quantitat d'aspectes que pertanyen al nostre imaginari col·lectiu i, per aquesta raó, la literatura popular presenta un gran potencial didàctic a l'hora de desenvolupar la competència intercultural: el respecte i l'estima entre companys i companyes de procedències

culturals ben diferents. Podem afegir, a més a més, que comptem amb diverses propostes didàctiques implementades a l'aula i dirigides a l'alumnat de primària i secundària. I és que, en definitiva, tots som molt més semblants del que, d'antuvi, haguérem pogut imaginar.

Referències

- Bascom, W. (1954) «Four functions of folkore». *Journal of American Folklore*, 67, p. 333-349.
- Beltran, R. (2007) *Rondalles populars valencianes*. València, PUV.
- Ben-Amos, D. (1971) «Toward a definition of folklore in context». *Journal of American Folklore*, 84, p. 3-15.
- Cuentos populares del mundo*. (s.d.) Recuperat de <https://www.mundoprimaria.com/cuentos-populares/> [Accés: 12.9.2018]
- Devís, A. (2015) «Aportaciones de la literatura popular a la educación plurilingüe e intercultural». *Anthropos*, 243, p. 163-176.
- Devís, A.; Chireac, S. (2015a) «Romanian Folk literatura in our clases: a proposal for the development of intercultural competence». *Procedia*, 178, p. 60-65.
- Devís, A.; Chireac, S. (2015b) «Developing intercultural competence trough oral folk literature for studens in a bilingual context». *Journal Plus Education*, XII, p. 58-67.
- Devís, A.; Chireac, S. (2017) «Las raíces comunes de los cuentos populares en Europa y América: un estudio de género». *Confluente-Rivista di Studi Iberoamericani*, IX, 2, p. 8-27.
- Dundes, A. (1966) «The American concept of folklore». *Journal of the Folklore Institute*, 3, p. 226-249.
- Gómez Palacios, J. (2001) *Taller de narraciones. Mitos, leyendas y poemas*. Madrid, CCS.
- González Gil, M. D. (1986) «El cuento. Sus posibilidades en la didáctica de la literatura». *CAUCE, Revista de Filología y su Didáctica*, 9, p. 195-208.
- Lluch, G. (2000) «Dels narradors de contes a Walt Disney: un camí cap a l'homogeneïtzació», a Lluch, G. [ed.] *De la narrativa oral a la literatura per a infants. Invenció d'una tradició literària*. Alzira (València), Bromera, p. 17-54.
- Lluch, G. (2015) «Rondalla meravellosa i filosofia». *Estudis de Literatura Oral Popular*, (Tarragona, URV), (4), p. 186-188. Disponible a: <http://revistes.urv.cat/index.php/elop> [Accés: 29.12.2018].
- Morón, E.; Devís, A. (2016) «Virtualidades de la formación literaria en educación infantil. Elogio a la diversidad». *RIE*, 72, 2, p. 169-182.
- Morote, P. (2010) *Aproximación a la literatura oral*. Catarroja (València), Perifèric Edicions.
- Obiols, N. (2017) «L'amor en la rondalla: un prodigi possible». *Temps d'Educació*, 52, p. 279-296.
- Oriol i Carazo, C. (2002) *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls (Tarragona), Cossetània Edicions.

- Rodríguez Almodóvar, A. (2000) «Los otros cuentos. El humor en los cuentos populares», a Lluch, G. [ed.] *De la narrativa oral a la literatura per a infants. Invenció d'una tradició literària*. Alzira (València), Bromera, p. 133-162.
- Rodríguez Almodóvar, A. (2009) *Del hueso de una aceituna. Nuevas aproximaciones a la literatura oral*. Barcelona, Octaedro S.L.
- Tehrani, J.J. (2013) *The Phylogeny of Little Red Riding Hood*. (PLoS ONE), 8 (11). Disponible a: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0078871> [Accés: 30.12.2018].
- Temporal, J. (2014) *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropológicoètica*. Manacor, Món de Llibres.
- Uther, H. (2004) *The types of international folktales: A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.
- Valriu, C. (2000) «Els personatges fantàstics: les bruixes, els mags, les fades...», a Lluch, G. [ed.] *De la narrativa oral a la literatura per a infants. Invenció d'una tradició literària*. Alzira (València), Bromera, p. 95-132.
- Zipes, J. (2001) *Romper el hechizo. Una visión política de los cuentos folclóricos y maravillosos*. Buenos Aires-México, Lumen.

La literatura popular: entre la universalidad y el particularismo

Resumen: En estudios anteriores hemos abordado la importancia de la literatura popular en el desarrollo de la competencia intercultural en el aula (Devís, 2015; Devís y Chireac, 2015a, 2015b, 2017; Morón i Devís, 2016). Efectivamente, existen constantes comunes a todas las culturas que se reflejan en la literatura popular y la convierten en un instrumento educativo de gran valor. Sin embargo, uno de los rasgos característicos de la tradición oral es la capacidad de adaptarse a la sociedad en la que se inscribe y, desde esta perspectiva, podríamos afirmar que la literatura popular fluctúa entre la universalidad y el particularismo. En este trabajo nos proponemos, pues, analizar una muestra de cuentos de diferentes culturas con el fin de discernir hasta qué punto responden a los valores universales referidos o muestran aspectos específicos que podemos reconocer en nuestra cultura.

Palabras clave: Educación intercultural, cuentos populares, universalidad, particularismo.

La littérature populaire : entre universalité et particularisme

Résumé: Dans des études précédentes, nous avons abordé l'importance de la littérature populaire dans le développement de la compétence interculturelle en classe (Devís, 2015 ; Devís et Chireac, 2015a, 2015b, 2017 ; Morón et Devís, 2016). En effet, il existe des constantes communes à toutes les cultures qui se reflètent dans la littérature populaire et qui en font un instrument éducatif de grande valeur. Cependant, l'un des traits caractéristiques de la tradition orale est sa capacité à s'adapter à la société dans laquelle elle s'inscrit et, de ce point de vue, nous pourrions affirmer que la littérature populaire oscille entre l'universalité et le particularisme. Dans ce travail, nous envisageons ainsi d'analyser un échantillon de contes populaires de différentes cultures afin de déterminer dans quelle mesure ils répondent aux valeurs universelles évoquées ou qu'ils montrent des aspects spécifiques que nous pouvons reconnaître dans notre culture.

Mots clés: Éducation interculturelle, contes populaires, universalité, particularisme.

Folk literature: between universality and particularism

Abstract: In previous studies, we analysed the importance of folk literature in the development of intercultural competence in the classroom (Devís, 2015; Devís & Chireac, 2015a, 2015b, 2017; Morón & Devís, 2016). In fact, there are common elements to all cultures that can be found in folk literature and make it an educational tool of great value. However, one feature of oral tradition is that it can adapt to the society that uses it. From this perspective, folk literature changes continuously between universalism and particularism. In this paper, we analyse folktales from different cultures to determine whether they fit universal values or show specific aspects that are associated with our culture.

Keywords: Intercultural education, folktales, universalism, particularism.